

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی

پردیس آموزشهای نیمه حضوری

پایان نامه کارشناسی ارشدگرایش ادبیات فارسی

«تحقیق و تصحیح دیوان مانی شیرازی، شاعر سده دهم هجری»

نگارش

مریم نعمتی ام آباد

استاد راهنما

دکتر رضامصطفوی سبزواری

استاد مشاور

دکتر محمود بشیری

استاد داور

دکتر داود اسپرهم

شهریور ۱۳۹۰

بمشکر و سپاس گزارى از تمام عزيزانى كه در ارئه و اتمام اين كار پژوهشى مرايارى نمودند از جمله استاد عزيز جناب آقاى دكتر مصطفى
سزوارى و استاد ارجمند جناب آقاى دكتر شيرى و همسر عزيزم كه امكان مطالعه و پژوهش را در مراحل مختلف تحصيلى براى بنده فراهم
مى آورد و مشوق هميشگى اينجانب در اين راه بوده است مراتب سپاسگزارى خود را ابراز مينمايم.

چکیده

الف: موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف): احیای نسخ خطی به منظور حفظ فرهنگ و تمدن ایران و استحکام زبان فارسی و شناساندن شکل و محتوای این آثار به دستداران ادب و ایجاد انگیزه برای تحقیق و کاوش در این مسئله، جلوگیری از نابودی نسخ خطی است.

ب: مبانی نظری شامل: مرور مختصری از منابع، چهار چوب نظری و پرسش ها و فرضیه ها :

ابتدا سعی شد تا حدّ امکان تمام نسخه های نام برده شده در فهرست نسخه های خطی کتابخانه های ملی، مجلس، دانشگاه تهران جمع آوری شود که شامل هشت نسخه می باشد دو نسخه از کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران که شامل یک فیلم و یک عکس از نسخه های موجود بود. دو نسخه از کتابخانه مجلس، یک نسخه از کتابخانه ملی و یک نسخه از کتابخانه آیت الله مرعشی قم و دو نسخه از کتابخانه کاخ گلستان بودند. مبنای کار بر پیدا کردن نسخه اقدم و کاملتر بود که بعد از مقابله تمام نسخه ها متوجه شدم با اینکه نسخه اقدم نسخه با ارزشی از لحاظ خوشنویسی و زیبایی خط بود ولی نسخه کاملتر نبود و دو نسخه کاخ گلستان نیز الحاقات بسیاری داشتند و همین طور حذفیات بیشمار. بیشتر مبنای کار دو نسخه دانشگاه تهران بودند که یکی از نسخه ها از لحاظ اینکه اهدایی شاه عباس به کتابخانه شیخ صفی می باشد اهمیت دارد و نسخه دیگر کاملتر و بعد از نسخه مج ۱ به سال ۹۳۴ ه.ق، نسخه دف به سال ۹۴۴ ه.ق قدیمی ترین نسخه موجود است چون این نسخه ها گاهی ناخوانا بودند و افتادگی و حذفیات بسیاری داشتند مجبور به استفاده از نسخ دیگر شدم بدون دخل و تصرف در متن نسخه ها و با رعایت امانت داری در بسیاری موارد مجبور به وام گرفتن از نسخه های دیگر در موارد غلط املائی، حذفیات و افتادگی ها شدم که همه این موارد در پاورقی ها ضبط شد. در مواردی که همه نسخه ها یا بیشتر آنها یک شکل بودند ولی نسخه های اساس متفاوت و اشتباه به نظر می رسیدند ترجیح بر نسخه های یکسان بود.

روش تصحیح از میان روش های متداول بر اساس شیوه قیاسی و تا حد امکان اساس قرار گرفتن نسخه های اقدم میباشد. با توجه به دلایلی که در بالا ذکر شد از هشت نسخه موجود که همه نزدیک به دوره شاعر بودند تنها نسخه مرعشی قم برای قرن ۱۳ است چون هیچ کدام از نسخه ها بدون استفاده از نسخه های دیگر کاملتر نمی شد ناچار به استفاده از شیوه قیاسی در موارد اشتباه املایی، افتادگی ها، حذفیات و موارد دیگر شدم که همه موارد در پاورقی جزء به جزء ذکر گردیده است. در مقدمه مختصری از اوضاع زبانی و ادبی عهد شاه اسماعیل، زندگی نویسندگان، مشرب فکری، سبک شناسی، ویژگی های شعری او و همین طور ویژگی نسخه ها معرفی شد. تمامی نسخه های موجود از این دیوان جمع آوری شد و توسط مصحح ذکر گردید.

یافته های تحقیق: شناسایی و جمع آوری کلیه نسخه های خطی ارزشمند دیوان مانی شیرازی شاعر قرن ده که از میراث ادبیات غنایی (غزل) می باشد و تصحیح و اطلاع از سبک شناسی، محتوی و شکل و ویژگی ادبی این دیوان. شناخت نویسندگان و مشرب فکری او، تاریخ و حوادث زندگی، اوضاع ادبی و زبانی دوره شاعر.

نتیجه گیری: در پایان فهرست شرح بعضی از واژه های دشوار و فهرست ابیاتی که دارای کنایات، اصطلاحات عامیانه، تمثیل ها و تلمیحات بودند و منابع و مأخذ ذکر شد. با این اثر قدمی هر چند کوتاه جهت حفظ یکی از آثار منظوم و زنده نگه داشتن نام یک شاعر کمتر شناخته شده برداشته شد و نسخه ای از انزوای گرد و غبار کتابخانه ها و خطر پوسیدگی و زوال و گمنامی خارج گردید. خداوند را سپاس که با یاری استادان عزیز توانستم این اثر را در حدّ توان و بضاعت علمی و تحقیقی خویش با کوشش ها و پیگیری های طاقت فرسا که حوصله فراوان می طلبید به انجام رسانم. ان شاء الله که کار پژوهشی استواری باشد هر چند این کار از کاستی ها و اشتباهات مصون و محفوظ نیست. (و من الله توفیق و علیه التکلان)

کلید واژه: ابیات، تصحیح، مانی شیرازی، نسخه خطی

فهرست

صفحه	
۱	۱-مقدمه
۴	۲-زندگی نامه
11	3-اوضاع زبانی و ادبی عهد شاه اسماعیل اول
13	4-مکتب وقوع
14	5- بررسی مختصر سبک شعر مانی
۲۰	6-ویژگی های رسم الخطی نسخه ها
۲۲	7-معرفی نسخه ها
۳۲	8-عکسهای از نسخه ها
۵۱	9-متن دیوان(غزلیات ،قصاید،قطعات،رباعی،دوبیتی...)
۳۰۸	10- اشعاری از شاعران دیگر الحاقی نسخه دف با تخلص عارفی ، کمال،فریدون،همایون، هلالی،آصفی ،کاتبی،لسانی،اهلی،حلوائی
	11- تعلیقات(شماره گذاری بر اساس شماره غزل و بیت می باشد)
۳۱۹	- شرح واژه های دشوار و برخی کنایا
۳۲۹	- فهرست ابیاتی که دارای تلمیحات و اشارات می باشد
۳۳۴	- فهرست ابیاتی که دارای کنایات،اصطلاحات عامیانه و تمثیل ها می با
۳۵۰	- فهرست لغات ، ترکیبات واصطلاحات
۳۶۰	12- فهرست منابع

مقدمه

در تاریخ و تمدن هر جامعه ای که دارای زبان و خط خاص خود بوده آثاری مکتوب تجلی کرده که به نسل های روزگاران بعد رسیده که احیای این آثار یکی از راههای شناخت از نقاط ضعف و علل ناتوانی و طرز فکر و نقاط قوت ، اطلاعات تلاریخی ، اجتماعی ، فرهنگی ، زبانی را بدست می دهد .

هر چه احیای آن اثر درست تر ، شناخت بهتر و سودمند تر خواهد بود . بدیهی است که چون یکی از راههای انتقال فرهنگ و دانش بشری از نسل به نسلی دیگر آثار مکتوب است در نتیجه بر هر نسلی در میان هر قومی لازم است تا آثار پیشینیان را به شکلی صحیح عرضه کند تا از تحریف و تصرف که توسط کاتبان بر اثر گذشت روزگار بر آنها وارد آمده مصون بماند .

این کار پژوهشی تصحیح دیوان مانی متعلق به قرن ده میباشد دوره ای که در آن ناخوانا نوشتن برخی از کلمات ، تحریف و تصحیف های گوناگونی که در پاره ای از نسخ این دوره مشهود است دلالت بر کم دانشی و ناتوانی عده ای از کاتبان است که ویژگی هنری و خوشنویسی از سویی و از سوی دیگر تند نویسی بر ویژگی های علمی و فرهنگی کاتبان و نسخه نویسان می چربیده است .

روش پژوهش این جانب در این پایان نامه بدین گونه بوده است که:

برای این کار پژوهشی ، ابتدا تمام نسخه های موجود کتاب جمع آوری شد. از کهنه ترین و معتبرترین آنها، آنقدر که ممکن بود اطلاعات درست و دقیق بدست آمد . بر اساس فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی تمامی نسخه ها، فیلم و عکس های موجود جمع آوری شد . در تذکره ها و مجموعه ها نیز تفحص صورت گرفت تا اگر اجزایی از آن کتاب در جایی دیگر نقل و انتخاب شده است از آنها هم استفاده شود . سپس به مطالعه مقدماتی اما دقیق تمام نسخه ها پرداخته شد .

سپس مختصات و مشخصات رسم الخطی و کتابتی هرنسخه بررسی شد. کاتبان نسخ و تاریخ کتابت نسخ تا جایی که ممکن بود معلوم گردید. نسخه ها از جهت خط و کاغذ و صحافی بررسی شد. اختلافات کلی نسخ به دقت یادداشت و از مجموع این تحقیقات که با صبر و حوصله تمام انجام گرفت نسخه های معتبرتر و نسخه های معتبر قریب به عصر مؤلف شناسایی گردید. بعد از تأمل و تحقیق از بین نسخ موجود چند نسخه یی که از حیث صحت، اعتبار و قدمت (هر چند که قدمت دلیل صحت و یا بالعکس صحت دلیل قدمت نیست) انتخاب شد و با هم سنجیده و مقابله گردید.

متأسفانه همه این نسخه ها غلط های فاحش در املاء و نگارش داشتند با وجود اینکه نسخه های قدیمی و نفیسی بودند. چون فقط به اصول خط وزیبا نویسی و خوشنویسی و تذهیب توجه داشتند تا درست نویسی متن. در نتیجه از بین نسخ موجود که نامضبوط یا مغلوط و مغشوق بودند مجبور به تدوین و ترتیب متنی که آنرا بتوان تا حد امکان عین و یا قریب به نسخه ای دانست که ممکن بود از اصل کتاب بدست آید شدم. این متن بر پایه ی چندین نسخه خطی تصحیح شد. روش تصحیح بر مبنای شیوه قیاسی می باشد.

موارد نقص و کمبود، غلط املایی، افتادگی ها به مدد نسخ دیگر بر طرف شد. اشعار به ترتیب الفبایی موجود در فیلمی که از نسخه بادلیان اوزلی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود بود نوشته شد و غزل ها و ابیات حذفی از نسخه های دیگر آورده شد. در نسخه ها به جای شماره گذاری برگ ها در پایین آن، واژه اول برگ بعد را در زیر برگ پیش و پس از تمام شدن مطلب آن برگ آورده شده که به این واژه ها (پیوند) گفته می شود که توالی و پیوند برگ ها را مشخص می کند و تمام این نسخه ها دارای این پیوند بود.

فهرست نسخه های استفاده شده بر اساس علامت اختصاری :

۱-مج ۱:نسخه کتابخانه ملی شورای اسلامی. تاریخ کتابت: 934 نسخه بسیار نفیس

کاتب: پیر محمد کاتب شیرازی

۲-دف: فیلمی موجود از دیوان مانی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .

تاریخ کتاب: ۹۴۴ اسم کاتب: ندارد

3-دع: عکسی موجود از دیوان مانی از لنین گراد در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. تاریخ کتابت:

961 کاتب: حیدر ابن ابراهیم الحسینی وقف شاه عباس صفوی به کتابخانه شیخ صفی.

4-م: نسخه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران . تاریخ کتابت: ۹۷۹ اسم کاتب: ندارد

5-مج ۲: نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی. تاریخ کتابت: ندارد

کاتب :محمود و عبدالکریم سلطان بانه

6-گ ۲: نسخه کتابخانه کاخ گلستان. تاریخ کتابت: 953 کاتب :محمد عظمی

7-م ق: نسخه کتابخانه مرعشی نجفی قم. تاریخ کتابت: سده ی سیزدهم

کاتب: عبدالله بن مولانا ویسی

8-گ ۱: نسخه کتابخانه کاخ گلستان. اسم کاتب و تاریخ کتابت ندارد.

دو نسخه گ 1 و مج 2 تاریخ کتابت ندارند و د ف ، م ، گ 1 اسم کاتب ندارند.

پیر محمد کاتب شیرازی کاتب نسخه مج 1 شاگرد میر علی هروی از هنرمندان معروف این دوره بوده

است .(حبیب السیر چ تهران ج ۱ صص 202، 208، 222).

زندگی نامه

مولانا مانی شیرازی : از شاعران نامی قرن دهم ایران که در شرح احوال و آثار خوشنویسان

(مهدی بیانی، ج ۱ و ۲، ص ۵۸۴ .) آمده: که او خط را نیکو می نگاشت، گویند با اینکه در خط نویسی دست

قوی داشت ، چون مقید نبود ، آنچه در قوه داشت به فعل نیاورد و در نقاشی نیز مهارت داشت و نام او را

جزو شاگردان سلطان علی مشهدی (متوفی ۹۲۶ ه.ق) آورده اند. مردی آزاده و درویش مشرب بود. سعید نفیسی

(ج ۱، ص ۴۴۵) می نویسد: در اوایل عمر از فارس به اصفهان رفته و نخست برزگری می کرده و از همت بلندی

که داشت بدین کار نساخت و به سپاهی گری پرداخت و در آن کار ترقی کرد تا اینکه در رکاب شاه

اسماعیل اول صفوی به مقامات عالیہ رسید ولی از آن کار هم دست کشید و به شوریدگی و عاشقی گرایید

در پایان عمر به واسطه شهرت شاعری و لطف طبع به ملازمت شاه اسماعیل اول مشغول بود تا اینکه

محسود همگان و مورد حسد و سعایت نجم زرگر شد و به دستور شاه به دست میر نجم زرگر که از عیان

دربار صفوی بود به تیری کشته شد . در تاریخ این واقعه اختلاف است برخی در 913 ه. ق و برخی در

927 ه. ق ضبط کرده اند و تاریخ اول درست تر می نماید . زیرا نجم زرگر در سال 915 ه. ق هنگام سفر

شاه اسماعیل به آذربایجان در گذشته است. روملو در (احسن التواریخ، ج کتابفروشی شمس، ص ۱۰۷) وقایع سال 914

ه. ق نوشته که منصب امیرالامرای به نجم زرگر داده شد . اگر حسادت و سعایت او درست باشد قتل مانی

شیرازی در 913 ه. ق چنان که سعید نفیسی نیز نوشته می باشد یا در سال 914 ه. ق اتفاق افتاده است . اما

این میر نجم زرگر معروف به نجم ثانی نبوده که سعید نفیسی نوشته است. زیرا نجم ثانی لقب یار

احمدخوزانی (اسناد و مکاتبات شاه اسماعیل، به کوشش عبدالحسین نوائی ج ۱، ص ۳۴۰) است که در سال 915 ه. ق به

وزارت رسید و در سال 918 ه. ق در ماوراءالنهر به دست ازبکان مقتول شده، شرح حال و قدرت کیفیت

جنگ و درگیری او با ازبکان در تاریخ آمده است.

در میان تذکره نویسان صاحب آتشکده آذر اشاره به حسد دیگران مخصوصاً نجم ثانی کرده و سایر تذکره نویسان همان نجم زرگر را نوشته اند . اگر مسئله حسد و سعایت نجم زرگر یا بنا بر قول آتشکده آذر «نجم ثانی» در کار نبوده ، ممکن است تاریخ قتل او را سال 927 هـ ق بدانیم که سعید نفیسی نیز احتمال داده است و همچنین حسن روملو در ضمن حوادث سال 915 هـ ق آورده است : نجم الدین مسعود که وکیل خاقان اسکندر شأن بود در موضع خامنه نواحی تبریز به مرض ذات الجنب درگذشت و جسد او را حسب فرمان به نجف اشرف حمل کردند و منسب او را به امیر یار محمد خوزانی از اعمال اصفهان داده او را نجم ثانی لقب کردند .

سعید نفیسی و شیخ مفید در مرآت الفصاحه او را در ابتدا زرگر دانسته اند در صورتی که سایر تذکره ها او را برزگر دانستند در نتیجه «زرگر» را اشتباه آورده اند و «برزگر» درست تر می نماید.

درباره شهر شیراز که شاید محل تولدش باشد در غزل ۱۵۱ با این مطلع آورده :

زمین دولت و اقبال شاه بنده نواز
نمونه ای ز بهشت است گلشن شیراز

درباره مدفن او که سرخاب تبریز می باشد همه تذکره نویسان اتفاق دارند و صاحب روضات الجنان (جزء اول، ص ۲۱۱) قبر او را در مزارات سرخاب تبریز به جانب دست راست مزار پیر قنبدلی نوشته است.

سعید نفیسی می گوید: مانی شیرازی از غزل سرایان خوب قرن دهم بوده و اشعار بلند و شورانگیز بسیار دارد . از آثار او دیوان شعرش می باشد.

در (مطلع الشمس، ج ۲، ص ۴۲) از مانی مشهدی نام برده شده که : از ندمای محسن میرزای پسر سلطان

حسین میرزای گورگانی بوده در 923 ازبک ها او را به قتل رساندند.

بعضی تذکره نویسان این مانی شیرازی را با مانی مشهدی که شغل کاسه گری داشته اشتباه گرفته و گاهی اشعار مانی شیرازی را به او نسبت داده اند و همین طور تحفه سامی (تصحیح همایون فرخ، ج ۱، ص ۱۹۹) از مانی شیرازی نام برده که : شاعر و نقاش دیگری در زمان شاه عباس بزرگ و در دستگاه امام قلی خان در

فارس بوده که نباید با مانی شیرازی مورد بحث ما اشتباه شود و نیز از یک مانی شیرازی طیب و شاعر نام بردند که ظاهراً حدود 1090ه. ق فوت شده است.

•
شاه اسماعیل اول کمال الدین بهزاد را از هرات به تبریز آورد رئیس کتابخانه درباری تبریز کرد .
در این کتابخانه نقاشان بسیاری از جمله میر مصور، مانی شیرازی ، حیدر علی خواهرزاده بهزاد کار می کردند. **بیشتر پادشاهان صفوی** به نقاشی توجه و علاقه خاصی داشته اند، چنانکه شاه اسماعیل اول از آغاز پادشاهی نقاشان زبر دست از جمله مانی شیرازی را تشویق میکرد .
مانی چون مصور بی بدل و نقاش بی نظیری بود اشعارش خالی از صورت و تصویرگری نیست :چنانکه می گوید :

صورت مجنون کشم در عاشقی تمثال خویش تا بدان بدخو نمایم صورت احوال خویش

واقع گرایی فصل مشترک مکتب وقوع در ادبیات و مکتب نقاشی هرات است .به طوری که در تذکره روز روشن (صص ۷۰۳-۷۰۴)نوشته اند :مانی شیرازی به شاه اسماعیل از آغاز پادشاهی یعنی هنگامی که او سیزده ساله بود علاقه داشت ، یک روز که شاه او را به خدمت طلبیده بود، به خواهش وی اجازه پابوسی به وی می دهد وندیمان شاه،این عمل را بی ادبی وگستاخی شمردند و شاه را به کشتن او برانگیختند .شاه فرمان قتل او را صادر کرد ولی دوستان او،پیش شاه شفاعت کردند و بخشیده شد؛ اما حکم عفو، موقعی رسید که آن شاعر تیره روز کشته شده بود .اشعار زیر را هنگام مرگ برای پادشاه خویش سرود:مطلع غزل(۱۲۱)

مرا به ظلم بکشتی طریق داد این بود؟ زپادشاهی حسن توام مراد این بود؟

و این ابیات را بر صفحه روزگار بی اعتبار به یادگار گذاشت.

قصیده ای زیبا در نعت و منقبت حضرت رسول(ص) سروده و قصیده ای نیز با مطلع زیر در مدح و رثای حضرت علی (ع) در ابتدای دیوان آورده است .

خورشید جهان علی عالی

شاهی که بر اولیاست والی

جایگاه مانی شیرازی در شعر فارسی : شعر مانی در روزگار حیات او در عراق و خراسان مشهور بوده و در روزگار شاه عباس اول نیز دیوان او(نسخه د ع) توسط شاه عباس به کتابخانه شیخ صفی اهداء گردیده است.

منابعی که در مورد زندگی نامه شاعر به آنها رجوع کرده ام.

۱- آتشکده آذر، لطفعلی بیگ بن آقا خان بیگدلی شاملو متخلص به آذر، به کوشش حسن سادات ناصری، ج 2، صص 499-500.

۲- آتشکده آذر، لطفعلی بیگ آذر بیگدلی، تصحیح دکتر شهیدی، ص 299.

۳- احوال و آثار خوشنویسان، مهدی بیانی، ج 1 و 2، ص 584، ج 3 و 4، ص 610.

۴- اثر آفرینان، (زندگی نامه نام آوران فرهنگی ایران) (کابلی مهینی)، کمال حاج سید جمالی، ج 5، ص 113.

۵- پیدایش خط و خطاطان، عبدالمحمد خان ایرانی، به انضمام تذکره خوشنویسان معاصر، تألیف علی راهجیری، صص 151-152.

۶- تاریخ تذکره های فارسی، احمد گلچین معانی، ج 2، فهرست شعرای لطایف الخیال، در فهرست مانی در ذیل شعر اصفهان آمده است.

۷- تاریخ اجتماعی ایران، مرتضی راوندی، ج 7، (مناظری از حیات اجتماعی هنری و صنعتی ایرانیان بعد از اسلام)، صص 495-496.

۸- تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، سعید نفیسی، ج 1، ص 445.

۹- تذکره تحفه فارسی، سام میرزا صفوی، تصحیح و مقدمه رکن الدین همایون فرخ، ج 1، صص 200-199.

۱۰- تذکره شمع انجمن، امیرالملک سید محمد صدیق خان محمد، صص ۷۲۷-۷۲۸.

۱۱- تذکره روز روشن، محمد مظفر حسین صبا، تصحیح و تحشیه محمد حسین رکن زاده آدمیت، صص 703-704.

- ۱۲- تذکره مرات الفصاحه ، (شرح احوال و نمونه اشعار شاعران فارسی) ، شیخ مفید « داور » با تصحیح دکتر محمود طاووسی ، صص 544-546 .
- ۱۳- تذکره منتخب اللطایف، رحم علی خان ایمان، با مقدمه دکتر تارا چند، سید محمد فرزانه، صص ۳۶۱-۳۶۲ .
- ۱۴- دانشمندان و سخن سرايان فارسی ، محمد حسین رکن زاده آدمیت ، ج 4 ، صص 297-301 .
- ۱۵- روضات الجنان و جنات الجنان، حافظ حسین کربلایی تبریزی، تصحیح جعفر سلطان القزایی، ج 1، ص 211 .
- ۱۶- الذریعه الی تصانیف الشیعه ، شیخ آقا بزرگ طهرانی ، ج 9 ، ص 952 .
- ۱۷- زندگانی شاه عباس اول ، نصر الله فلسفی ، ج 2 ، ص 69 .
- ۱۸- فارنامه ناصری ، حاج میرزا حسن حسینی فسائی ، تصحیح و تشحیه دکتر منصور رستگار فسائی ، ج 2 و صص 1135-1178 .
- ۱۹- فرهنگ سخنوران ، دکتر ع ، خیام پور ، (ش - ی) جلد 2 ، ص 500-794 .
- ۲۰- فرهنگ شاعران زبان فارسی ، عبد الرفیع حقیقت ، ص 495 .
- ۲۱- فهرست نسخه های خطی ، منزوی ، ج 3 ، ص 2507 .
- ۲۲- کوی سرخاب (مقبره الشعرا) ، دکتر سید ضیا الدین سجادی ، صص 379-380 .
- ۲۳- لغت نامه ، علی اکبر دهخدا ، زیر نظر محمد معین ، سید جعفر شهیدی ، ج 13 ، ص 20031 ، ذیل عنوان مانی شیرازی .
- ۲۴- مطلع الشمس ، محمد حسن خان ضیع الدوله (اعتماد السلطنه) ، ج 2 ، ص 442 .
- ۲۵- نگین سخن ، عبد الرفیع حقیقت ، ج 7 ، ص 70 .
- ۲۶- هفت اقلیم ، امین احمد رازی ، تصحیح و تعلیق جواد فاضل ، ج 2 ، ص 208 .

* در تذکره های دیگر از جمله تذکره حسینی ، میر حسین دوست سنبهلی ، صص ۳۱۰-۳۱۱ .

مجالس النفائس ، سراج الدین علی خان آرزو ، تصحیح علی شیر نوایی ، 241-240 .

ریاض الجنه ، محمد المدعو بالحسن بن عبد الرسول الحسینی الزنوزی التبریزی ، روضه پنجم ، قسم دوم ،

صص ۹۱۰-۹۱۱ .

احوال و آثار نقاشان ، ج 2 ، ص 584 ، به مانی شیرازی اشاره شده است .

اوضاع زبانی و ادبی عهد شاه اسماعیل اول:

«احیاگر استقلال و شکوه ایران، شاه اسماعیل اول صفوی خود از شاعران خوب به زبان فارسی و ترکی و با تخلص خطای بود»^۱. یکی از ویژگی های این دوره رواج زبان ترکی است.^۲ به هر حال با وجود علاقه شاه اسماعیل به شعر و ادب فارسی، به شاعران اعتنای چندانی نمی شد.^۳ «تملق گویان و مدیحه پردازان به بهانه های مختلف گرد هم جمع می شدند و مجالس آنها کم کم میعادگاه قوالان و مطربان شد»^۴. تند روی های مذهبی شاه اسماعیل باعث مهاجرت دانشمندان و ادیبان به کشورهای بیگانه شد. پس از ترک ایران توسط بسیاری از شعرای توانمند، سست گویی در زبان رواج یافت، زیرا بیشتر گویندگان از مردم عادی و پیشه وران بودند و گفتارشان از لغزش و خطا دور نبود و رواج همین خطاها موجب شد بسیاری نادرستی ها چهره ای صواب پذیرد. بنابراین بدیهی است که نباید در شعر دوره صفوی فصاحت و بلاغت شعرای گذشته را جستجو کنیم.

۱- تاریخ ادبیات در ایران، ذبیح الله صفا، ج ۴، ص ۱۳۶.

۲- سیری در شعر فارسی، عبدالحسین زرین کوب، ص ۱۲۶.

۳- تاریخ در ایران، ج ۱/۵، ص ۴۳۸-۴۳۷.

قالب مضمون و سبک شعر در عهد شاه اسماعیل :

با وجود بی رونقی بازار شعر، گروهی از شاعران مانند فغانی شیرازی ، لسانی شیرازی ، مانی شیرازی ، هلالی جغتایی و ... ایران را ترک نکردند و توانستند سبک شعر خود را ترقی دهند .
« در این دوره چون شعرا بیشتر حالات درونی لطیف و خیال انگیزی های عاشقانه خود را بیان میکردند ، قالب غزل بیشتر توجه آنها را به خود جلب میکرد »^۱.

پس برای متهم نشدن به تقلید سعی کردند مضامین شعری تازه و ترکیب هایی نوع و خیال پردازی های ظریف را وارد شعر خود کنند. «در این دوره به دلیل اینکه شعرا از انحصار درباریان و درس خواندگان و حلقه خواص بیرون آمده بودند و قهوه خانه ها و مکان های عمومی ، محل شعر خوانی و رقابت های شعری شده بود و چون مخاطب شاعران این عهد بیشتر مردم بودند ، زبان شعر به زبان ساده عوام نزدیک شد»^۲.

به طور کلی سبک شعر دوره صفویه را می توان به دو بخش تقسیم کرد :

الف-سبک شعر قرن دهم که حد واسط سبک عراقی و هندی است .

ب-سبک هندی که اوایل قرن یازدهم پدید آمد .

«در قرن دهم دو جریان شعری وجود داشت:

۱-شعربابا فغانی شیرازی(م 925: ه . ق)و تقلید شاعران از شعر لطیف و روان او که به صورت طبیعی شعر

حافظ را به لحاظ رقت معانی و ظرافت به سوی سبک هندی می کشاند»^۳.

۲-«مکتب وقوع که حاصل چاره اندیشی شاعران برای تغییر سبک و رهایی از تقلید بود»^۴.

۱-عرفان و ادب در عصر صفوی ، احمد تیم داری ، ج 1 ، صص 106-107.

۲- دانش نامه شعر ، سید حسن امین ، صص 374-376 .

۳-سبک شناسی شعر ، سیروس شمیسا ، صص 269-270 . ۴- همان، ص ۲۷۰.

مکتب وقوع

«در ربع اول قرن دهم هجری مکتب تازه بی در شعر فارسی به وجود آمد که به غزل، حیاتی تازه بخشید و آنرا از حالت قالبی و تقلیدی قرن نهم بیرون آورد. این مکتب در نیمه دوم همان قرن به اوج خود رسید و تا ربع اول قرن یازدهم ادامه یافت»^۱.

«شاعران این دوره بر خلاف شاعر دوره مغول که از نخبگان و سروده هایش از روی اطلاعات بود، از عوام و مبتنی بر ذوق، شعر می گفتند: بنابراین زبان وقوع، زبان حال و تقریباً خالی از اغراق های شاعرانه، جناس لفظی و معنوی و آرایه های دیگر است»^۲. و وقایع واقعی میان عاشق و معشوق را به تصویر می کشد. محدود به ماجراهای عاشقانه است دارای سوز سازی است که جوان پسند و عوام خوان است. اساس این مکتب عبارت بود از شرح و بیان ساده حوادثی که در زندگی عاطفی شاعر رخ می داد، (هجرات، وصال، بد عهدی، سیه روزی، شور و شوق و ...) به زبان شاعر در یک کلام یعنی شاعر حقایق زندگی خود را به تصویر می کشد.

وارد کردن عنصر احساس واقعی و تجربه عاطفی، زبان ساده و بی تکلف شاعران اجتناب از اوزان نادر، کثرت تمثیل و ارسال المثل، یاس روشن فکران به علت وضع زمان از دیگر ویژگی های شعر و شاعران این مکتب میباشد. از ویژگی های بارز مکتب وقوع می توان به خیال پروری و مضمون آفرینی، تازه جویی، وجود تعبیرات عامیانه و سادگی زبان اشاره کرد که اندک اندک به پیچیدگی و باریک اندیشی گرایش یافت و سبک هندی را به وجود آورد

«اشتباه اصلی شاعران مکتب وقوع این بود که واقعیت را تحت تاثیر سابقه عزل پردازی فقط بیان ماجرای عاشقانه می پنداشتند و نسبت به واقعیت های دیگر پیرامون خود بی توجه بودند، معمولاً لسانی شیرازی را واضع و میرزا شرف جهان قزوینی را نمونه کامل این مکتب می دانند»

۳-سبک شناسی شعر، ص 207.

۲-همان، صص 3-4.

۱-مکتب وقوع در شعر فارسی، احمد گلچین معانی، ص ۱.

بررسی مختصر سبک شعر مانی

پس می توان مانی شیرازی را از سراینندگان توانای مکتب وقوع دانست . در دیوان مانی شیرازی ، هر دو جریان یاد شده (۱-مقلدان بابا فغانی ۲- مکتب وقوعی) به چشم می خورد و برخی از اشعارش مانند اشعار بابا فغانی ، شعر حافظ گونه را به سبک هندی نزدیک میکند مانند غزل (۱۴۴) با مطلع :

حدیث درد من گر کس نگفت افسانه ای کم تر و گر من هم نباشم در جهان دیوانه ای کم تر

و برخی دیگر از اشعارش بیان حالت عشق و عاشقی از روی واقعیت است . غزل (12) با مطلع :

ای که جز یاد تو خاطر نکند شاد مرا این چه بیداد که یک ره ندهی داد مرا ؟

سطح زبانی

غالب شعر او غزل است .

زبان او ساده و عامیانه که زبانی سهل انگارتر و از نظر ادبی به مسائل بدیعی و بیانی بی توجه است . بی توجهی به زبان و ورود فراوان لغات عامیانه شعر او را از زده اشعار ساده و روان شعر فارسی کرده است . مهمترین نکته مشهود در شعر مانی بکارگیری تمثیلات عامیانه و بکارگیری کنایه ها و تلمیحات میباشد . تشبیهات ساده و تکراری هستند . زبان او فصیح نیست زیرا بیشتر به زبان محاوره نزدیک شده است .